

når man brygger øl (Fyn; 3), den skal også i Sønderjylland have været knyttet til ølbrygningen (5).

Når børn skal vænnes fra diegivning, smører moderen sine brystvorter med plantens beske saft (Fyn).

Fattigfolk og ældre svagelige mennesker samler om efteråret bl.a. rejnfan til brændsel (Tåsinge, Agersø; 6).

Børn træder blomsterkurvene på snor til »perlekranse« (Manø o. 1900; 7).

LITTERATUR: (1) 634 12951,17174; 304 472; (2) 521b 11; 946 8; (3) 519 94; 747 139; (4) 854 20,1958, 83; (5) 634 12044; (6) 339 164; 292 200; (7) 634 12060.

TALEMÅDER

Hvor rejnfan og matrem trives, vil gro · der er godt at bo (Sønderjylland; 1).

Rejnfan rød (egentlig gul, sml. det »røde« guld) · så du'r rugen til brød; – · så er middagssøvn · død = ophørt (Sundeved; 2) siges, når planten blomstrer sidst på sommeren, sml. røn bd. 3.

LITTERATUR: (1) 488g 3,3; 228e 2,565; (2) 482b 112; 228e 3,36; 520 43.

Balsam, *Tanacetum balsamita*

fra Lilleasien bliver indtil 120 cm høj, har elliptiske fint savtakkede blade og små gule kurve i halvskærme. Den vellugtende plante var forhen en populær pryd-, krydder- eller lægeplante (1) og træffes nu hist og her forvildet i gamle haver. *Balsam* o. 1450ff af det botaniske artsnavn, balsam er egentlig forskellige aromatiske stoffer af vegetabilsk oprindelse. *Slet* (= glat) *salvie* o. 1450–1867, *Vor Frues urt* o. 1550, *balsammynte* 1596, *frueurt* 1867; *barselblad* Fyn omtydet af balsamblad eller fordi planten er blevet anvendt ved fødsler? (2). Nyboder i København havde til 1897 en Balsamgade.

LITTERATUR: (1) 697 1648,175; (2) 689 2,676f.

LÆGEMIDLER

Christiern Pedersen 1533: vin- eller ølafkog af balsam, salvie og hjortetunge (bregne) drikkes for tilstoppet lever og milt (39b), vin- eller øldekokt af balsam og salvie mod maveonde (32a); lægges på navlen og kønsdelene for ufrivillig vandladning (60b).

Henrik Smid 1546ff (1): den grønne plante bruges i maden ligesom kogt salvie. Vinafkog drikkes, hvis man har taget for megen opium e.a. giftigt lægemiddel; den knuste rod og sellerifrø indtages med vin for at uddrive al gift, stiller diarré og mavesmerter, røg- og svedebad med urten driver menses og stiller mensesmerter; den knuste plante lægges på hårde knuder og hævelser.

Simon Paulli 1648, 175: åbner og fortynder, anbefales »mod livmoderens kolde tilfald«, kvinderne skal derfor lære altid at have nogle tørre balsamblade klar til brug og hvis menstruationen er uregelmæssig eller ophører bade fødderne i afkog. Unge blade steges med mel og smør til en slags »mós eller balsam-bakkelse« god for »kold mave og lever« samt vattersot. De knuste blade blandet med rejnfanblomster og brændt hjortetak i mjød gives børn mod indvoldsorm (2). Om sommeren bør man strø planten i kamre og andetsteds »til at bortdrive slem stank«, menes at fordrive slanger o.a. giftige orme. Men om vinteren plejer man at stænke destilleret vand af balsam på kakkellovnen for at få god stueluft.

Balsam fremmer fordøjelsen og hjælper mod diarré (3), bladene lægges på eller under navlen for ufrivillig vandladning (4); balsamte drikkes mod hoste (1807; 5). Bladene gnides mod panden for hovedpine (NJylland, ØSjælland; 6); de kommer i »krydderposen«, der lægges på kinden ud for smertende tand (7) eller man stopper dem i øre for tand- og ørepine (8).

LITTERATUR: (1) 841 1577,22; (2) sml. 186 37; (3) N.Prahl, Den oeconom. Haandbog 2, 228; (4) 217 1807,25; 488i 6.1,78; (5) 217 15; (6) 161 1906/23: 1685; 128 30; (7) 82 113; (8) 107 1946.

DUFTGIVER

Planten anvendes mod ildelugt i stuer (1648, se ovenfor) og lægges mellem tøj for møl (Horns herred; 1) eller for at give det en »balsamisk« duft (NJylland; 2); med balsam driver man bisværn i kuben (Fyn; 3).

Når man havde balsam i haven var det navnlig, fordi konerne gerne lagde et par balsamblade i lommeørklædet før kirkegang (Jylland, NSjælland; 4):

og balsam skinned af morg'nens bad,
da mor sin hånd mod dens grene stemmed
og tog hos busken et takket blad.
Hun lugted til det i gode drømme
og la' det ømt på den sorte bog.

Og balsambladet med mor opsendte sin bedste sødme fra hjemmets jord, det duftet ind ad den hvide stente og rundt om fonten ved nadverbord.

Jeppé Aakjær (5)

Tidsrummet 1560–1920 blev balsam anvendt af hver fjerde (26.3%) blandt 135 danske digtere (6).

Se også ambra s. 296f.

LITTERATUR: (1) 161 1906/23:90; (2) 107 1950; (3) 519 126f; (4) 263 1927,120 (Tibirke o. 1830); (5) 1002h 12f; (6) 665k.

Bynke,

Artemisia vulgaris, *A. campestris*

GRÅ BYNKE, *Artemisia vulgaris*, er meget alm. omkring beboede steder, ved veje, gærder osv. Stænglen er oftest rødbrun og 60–120 cm høj, bladene dobbelt fjersnitdelte, på undersiden hvid- eller gråfildede, de små ægformede kurve med rødlig eller bleggule blomster samlet i en lang top. Hele planten har en krydret duft.

Rødbynken rager som garderkarle i gala op over mængden *Achton Friis* (1); ligesom småbørnene og de gamle aftægtsfolk stod de bløde, sølvgrå gråbynker langs den hvide lademur og varmede sig i solen (2).

Bynken var et meget besværligt ukrudt i det ældre og mere primitive agerbrugs kornmarker; neg med bynker i toppen blev vanskeligt tørre og skimlede let (3). Mange *gråboner* viser, hvor jorden er frugtbar; far gav sin søn det råd kun at købe en gård, hvis bynkerne var så store, at han kunne binde en hest til dem (Jylland; 4).

Bynke o. 1300ff (bynkæ) er ligesom *bone* o. 1300ff, Jylland, Tunø af uvis oprindelse, henføres til et sydsvensk navn for stort, groft ukrudt, jf. *bunke* slutningen af 1500-t–o. 1650; indgår i flere marknavne. *Gråbone* o. 1450ff, Jylland, *gråbynke* slutningen 1400-t ff ø.f. Lillebælt, *hvid bynke* 1533, 1672, *brun bynke* slutningen 1500-t, 1619, *bifod* 1596 (beyfus, byfus etc. 1600–1800-t) fra tysk beifuss, *vild malurt* Mors 1811, Århus-egnen og Thy o. 1870, Bornholm, *vrempe* Angel, *gråskæg* ved Esbjerg, *kaffebloomst* Vendsyssel o. 1880, børn lavede »kaffe« af de knuste kurvblomster; *blåbynke* Tåsinge, MSJælland, *sonælde* Odsherred, *skræppe* Fakseegnen *gammelfar* (1930) skyldes den uanselige grå vækst (5).

Den halvt så høje, ofte helt nedliggende MARK-

BYNKE, *Artemisia campestris*, med tynde stive stængler, på begge sider grønne blade og ensidigt vendte kurve er almindelig på sandede marker og ved veje.

Rødbynke o. 1450ff, Fyn efter de oftest rødlig stængler, *stenbynke* 1688, 1793 vokser især på stenede steder, *gejl* Mols og Silkeborgegnen o. 1870, ligesom gyvel anvendt til koste jf. *kostbynke* Røsnæs; *skillinger* Fyn o. 1870 vel fordi børn har brugt dele af planten som penge, men oprindelig måske til en anden plante (6).

LITTERATUR: (1) 267b 1,78; (2) 462 98; (3) 443 98; (3) 443 183,185; (4) 488f 1,43, tb. 1,41; (5) 689 1, 137–39; 359 17,1907,176; 854 24,1967,85f; (6) 689 1, 133f.

LÆGEMIDLER

I nogle optegnelser kan 'rødbynke' også gælde skræppearter.

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): udstøder barselkvindens døde foster, virker urindrivende og opløser blæresten, drikkes med vin for gulsot og man kan da ikke skades af noget lægemiddel eller af giftigt dyrebid; styrker maven, læger »hjerterødderne«, indtaget knust i vin eller øl får man »god lugt og god smag«, knust med fedt til omslag på hævelse; »er nyttig til meget andet«.

1400-t: saften blandet med honning lægges på issen mod hovedpine; bindes på barselkvindes lyske; knuste blade drikkes med vin og honning mod blærelidelser, afkog i vin og olie for sygdomme i lår og sener; på smertende sener lægges bynke, kransburre og rosenolie; bestanddel af middel, der indtages mod fodlidelser (2). Frøene i plaster for hovedpine og bestanddel af hovedbad for samme, eller hovedet bades med og pålægges afkog i vin eller eddike; kan kvinde ikke føde, skal hun drikke et eddikeafkog, får hun efter nedkomsten smerter omkring navlen, bindes den kogte urt på denne; afkog drikkes mod feber (3).

Christiern Pedersen 1533: øl- eller vinafkog tilsat pulveriserede sellerifrø er mensesdrivende (67b), ligeså grøn bynke og malurt som omslag på kønsdelene eller knust aloe og mastiks indgivet i destilleret vand af bynke (66a). Bliver kvinde ikke gravid, skal hun vaske sig med en te af frøene, »thi bynken er kvindfolk meget nyttig dertil«, hun bør også komme bynke i sin mad og drikke, saften af bynke indgår i et råd mod ufrugtbarhed (69b); kan hun ikke føde, lægges den knuste urt på navlen (70b), saften blandet med spidskommen anvendes som omslag for